

Старинський М. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

НЕДОСЯГНЕННЯ НОРМОЮ ПРАВА РЕЗУЛЬТАТУ, ЩО ЗАПРОГРАМОВАНИЙ НОРМОТВОРЦЕМ ЯК НАСЛІДОК НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ НОРМИ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню такої ознаки нейтралізації норм права як недосягнення нею результату, що запрограмований нормотворцем. У ній досліджуються особливості вияву недосягнення нормою права результату нормами-правилами та спеціалізованими нормами.

Ключові слова: норма права, нейтралізація норми права, норми-цілі, норми-правила, норми-дефініції, результат дії норми.

Постановка проблеми. Перед Україною як незалежною державою, що інтенсивно розвивається, стоїть ряд завдань вирішення яких є запорукою її подальшого розвитку та становлення як демократичної держави. Головним завданням, на наш погляд, є адекватне дійсності правове регулювання суспільних відносин, що виникають, змінюються й припиняються на території України. Водночас не просто адекватне, а таке, що є дієвим та ефективним. Ефективність правового регулювання суспільних відносин залежить від багатьох факторів, проте одним з основних є якість та дієвість норм права, що містяться в правових актах, які приймаються уповноваженими органами, та врегульовують суспільні відносини.

У попередній статті [7, с. 35-37] нейтралізацію норм права ми визначили як використовувану в нормотворчій діяльності уповноваженими суб'єктами сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких встановлюються перепони для досягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем.

Аналізуючи це визначення, ми виділили ряд ознак, однією з яких є те, що в результаті використання прийомів та засобів нейтралізації норм права, вона (норма права) не виконує покладеної на неї функції та не досягає результату, запрограмованого нормотворцем. Уважаємо, що ця ознака є надзвичайно важливою, оскільки дає можливість охарактеризувати нейтралізацію норм права з точки зору практики правозастосування. Водночас у науковій літературі дослідженню цього питання практично не приділялось уваги.

Мета статті – з'ясувати сутність такої ознаки нейтралізації норм права, як «недосягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем», а завдання – характеристика виділеної нами ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи сутність такої ознаки нейтралізації норм права як те, що в результаті використання прийомів та засобів нейтралізації норм права, вона (норма права) не виконує покладеної на неї функції та не досягає результату, що запрограмований нормотворцем, варто звернути увагу на декілька важливих аспектів. Зокрема, слід звернути увагу на те, що таке правотворча діяльність, які цілі ставлять перед собою суб'єкти правотворчої діяльно-

сті, створюючи норми права, та які мають бути результати дії норми права. З'ясувавши це, ми матимемо чітке уявлення про можливі результати, досягнення яких є основним завданням нормотворців, що приймають норми права.

На сучасному етапі розвитку нашої юридичної науки правотворчість сприймається як форма державної діяльності, що спрямована на створення норм права, а також на їхнє подальше вдосконалення, зміну чи відміну. Тобто правотворчість є сукупністю дій уповноважених суб'єктів, результатом якої є поява, зміна чи відміна норм права. У сучасних умовах розвитку правотворчість проявляється, насамперед, як прийняття правових актів, що містять норми права. Держава, в особі уповноважених органів, здійснює розробку та прийняття актів, що містять норми права, наділяє ці акти юридичною силою та доводить їхній зміст до зацікавлених осіб.

Як показує практика, правотворчість - це раціональна діяльність, що направлена на вирішення певних соціально важливих проблем, цілей економічного, політичного, соціального, екологічного та іншого характеру. Враховуючи зазначене, ми цілком підтримуємо думку про те, що правотворчість – це цілеспрямована діяльність із розробки, прийняття, опублікування формально-юридичних джерел права (правових актів), котра здійснюється від імені держави уповноваженими правотворчими органами й забезпечується системою державних гарантій та санкцій [8, с. 231]. Зі свого боку, проаналізувавши вказане визначення, можемо виділити такі цілі правотворчості: а) створення норм права (загальнообов'язкових правил поведінки); б) конкретизація існуючих норм права; в) удосконалення існуючих норм права; г) усунення застарілих правил поведінки, прогаєлих та протиріч у праві.

Аналіз зазначених цілей дає можливість говорити про те, що практично кожна з них пов'язана зі створенням норм права, тобто з діяльністю, результатом якої є чітке формулювання загальнообов'язкового правила поведінки у формі норми права. Навіть тоді, коли завданням є усунення застарілих норм права, воно реалізується шляхом прийняття нової норми, у якій зазначається норма, що припиняє свою дію. Враховуючи це, нормотворення як діяльність з формулювання правил поведінки та викладенні їх у письмовій формі у вигляді норми права, що є складовою майбутнього правового акту, є однією з найважливіших частин правотворчої діяльності. Уповноважені державою органи, в компетенцію яких входить право на здійснення правотворення, реалізують його шляхом створення норм права як найменшої частини нормативно-правового акту.

Враховуючи те, що правотворчість - це цілеспрямована діяльність, а нормотворення є її частиною, ми впевнено

можемо говорити про те, що й нормотворення є цілеспрямованою діяльністю.

У сучасних умовах розвитку нашої держави норми права є основним засобом управління соціальними процесами, зразками, моделями соціально важливої чи соціально бажаної поведінки. Метою створення норми права є намагання досягти певних соціальних результатів, а також програмування розвитку соціальних відносин. Уважаємо, що саме програмування розвитку суспільних відносин на майбутні результати визначають зміст норми.

Як зазначають дослідники [4, с. 30], норма права впливає на поведінку людей в інформаційному та ціннісному аспектах. Аналізуючи зміст норми права, зацікавлена особа отримує інформацію про можливі параметральні показники своєї майбутньої діяльності. Особа усвідомлює можливі моделі своєї поведінки та порівнює їх із нормами права, а також із бажаним та забороненим. Водночас вона змушена враховувати цю інформацію незалежно від свого ставлення до неї.

Ціннісний вплив норми права розповсюджується на більш глибокі елементи генезису поведінки, ніж проста інформація про бажане й заборонене. Правові цінності здатні впливати на потреби людей, їхню волю, вибір засобів тощо. На стадії прийняття рішення ціннісний аспект відіграє особливо важливу роль, оскільки поряд з іншими факторами визначає, який із варіантів вчинків можуть і мають обрати люди. Формулюючи установку людини на вчинок, ціннісний підхід певною мірою визначає основні напрямки поведінки людини. За такої умови зміст ціннісного підходу до конкретної норми визначається не лише соціальною цінністю норми права, а й системою ціннісних орієнтацій особистості, яка усвідомлює норму права.

Що стосується практичного плану, то як показує аналіз практики діяльності уповноважених державою органів, основними цілями створення норм права є укріплення конституційного режиму в державі й регулювання найважливіших суспільних відносин, що виникають в державі.

За таких умов залежно від функціональної ролі в механізмі правового регулювання суспільних відносин створюються та приймаються такі норми: а) норми-правила; б) спеціалізовані норми. До норм-правил юридична наука зараховує регулятивні норми та охоронні норми, а до спеціалізованих – норми-дефініції, норми-принципи, норми-цілі.

Уважаємо, що саме з'ясування мети прийняття та результату дії зазначених норм-правил та спеціалізованих норм дасть нам можливість повністю охарактеризувати виділену нами ознаку нейтралізації норм права.

Як зазначалося вище, прийняття норми права здійснюється з метою досягнення певного результату. Результат, як кінцева стадія дії норми права, є сформованою нормою права після завершення дієвого процесу. Тобто результат – це досягнута ціль, мета, що стала дійсністю. Поза метою, з якою пов'язується дія норми права, результату бути не може. Лише чітке орієнтування на конкретну ціль та її усвідомлення дає можливість оцінити результат її дії. Зокрема, особливо варто наголосити на тому, що результатом може стати тільки реальна ціль, тобто та, що має для своєї реалізації необхідні умови та знаходиться в межах реальної дійсності.

До результатів дії норм права можна належать такі: а) те, в чому матеріалізується й на що впливає норма права, що отримує самостійне буття та існує об'єктивно (відносини у сфері правопорядку, культури, науки та інше); б) визначен-

ня системи координат поведінки суб'єктів; в) зміна правосвідомості осіб, накопичення правового досвіду, нарощування чи знищення (знецінення) правової культури. На нашу думку, виділені цілі є тлом для конкретних результатів і обумовлені конкретними діями чи актами.

На практиці ж результатом дії спеціалізованих норм є формування правової основи застосування норм-правил та створення ідеологічної основи розвитку держави, а результатом дії норм-правил є виникнення, зміна, припинення чи охорона моделей суспільних відносин.

Формування правової основи застосування норм-правил здійснюється шляхом прийняття спеціалізованих норм, які мають програмний характер та є основою для встановлення чітких правил поведінки суб'єктів. Як вже зазначалось, до спеціалізованих норм належать норми-цілі, норми-принципи, норми-дефініції.

Норми-цілі є найбільш загальними нормами права, що існують в діючих нормативних актах. Це пояснюється тим, що в них визначаються найзагальніші орієнтири розвитку держави. Їхнє прийняття є способом інформування суспільства щодо прагнень держави та шляхів їх досягнення. За цим аспектом норми-цілі є формою об'єктивації державної політики у сфері свого розвитку й виконують фундаментальну роль у формуванні правового середовища існування суспільства. У найбільш загальному вигляді метою прийняття норм-цілей є упорядкування процесу задоволення різновекторних інтересів, що існують у конкретній державі, а також поєднання численних різнонаправлених приватних намагань з єдиними намірами всього суспільства. Зазначене дає нам можливість виділити дві основні мети прийняття норм-цілей, а саме: а) інформування суспільства про шляхи подальшого розвитку держави; б) встановлення основних орієнтирів розвитку держави та суспільства. Перша виділена нами мета прийняття норм-цілей, об'єктивує причини їх прийняття, тобто необхідність підтримання обізнаності суспільства стосовно подальшого розвитку держави, а друга – об'єктивує результат дій норм-цілей.

Розкриваючи сутність норм-принципів, варто звернути увагу на сутність поняття «принцип». Термін «принцип» (від лат. *principium* – початок, основа) у мові вживається для позначення основного, вихідного положення будь-якої теорії, учення науки, світогляду, політичної організації тощо [1, с. 1072], наукового чи морального начала, підстави, правила, основи, від якої не відступають [2, с. 431].

Ураховуючи таке трактування поняття «принцип» можна говорити про те, що принципи є певними базовими вихідними ідеї. У цьому аспекті можна повністю погодитись із Х.А. Умаровим, який вказував, що принципи – це основні «стержні», корінні теоретичні положення, на яких базується вся структура наукового знання [9, с. 11]. Не вдаючись до системного аналізу зазначеної позиції, оскільки це не є темою нашого дослідження, та доповнюючи думку вченого, ми лише звернемо увагу на таку характеристику принципів, виділену вченим, як узагальненість у них наукового знання. Узагальненість як якісна характеристика принципів свідчить, що принципи є частиною наукового знання, вираженого в максимально концентрованому вигляді. Ця характеристика є важливою для нашого дослідження, оскільки вказує на природу принципів взагалі та принципів права зокрема.

Констатуючи те, що принципи є частиною наукового знання, його елементом, варто вказати що їхня специфіка виявляється

в тому, що вони є по-суті базовими положеннями конкретної теорії. Саме з принципів теорії дедуктивно виводяться й інші її положення, закони, наслідки тощо. Принципи – це категорії найвищого ступеня узагальнення. Вони гранично абстрактні, що є їхньою перевагою, так як, по-перше, лише дійшовши до принципів можна глибше зрозуміти саму об'єктивну дійсність, а, по-друге, сила принципів виявляється і в тому, що вони є найбільш стійкими елементами знання, зокрема й юридичного.

Принципи здатні концентрувати й поєднувати закони, що лежать в основі знання. Якщо закон відображає наявність зв'язку, котрий існує, то принцип на базі встановлених фактів містить твердження, що цей зв'язок має існувати за умов природної чи суспільної необхідності. Тому для принципів є характерним належність, завдяки якій вони отримують можливість бути керівними положеннями, які використовують люди в практичній діяльності. Принципи, відображаючи загальний закон, фіксуючи сутнісне в процесі чи явищі, виступають як певний критерій, норма для прийняття чи спростування того чи іншого положення, чим здійснюється регулювальний вплив на діяльність суб'єктів суспільних відносин [3, с. 17].

Узагальнюючи викладене, можна говорити про те, що принципи, у філософсько-науковому значенні, є керівними та регулятивними основними початками, на яких базується будь-яке наукове знання.

Враховуючи викладене, норми-принципи можна визначити як науково обгрунтовані, нормативно закріплені керівні та регулятивні початки, що визначають основні напрямки розвитку держави та юридичної діяльності на її території. Зазначене дає нам можливість констатувати, що основною метою прийняття норм-цілей є нормативне встановлення керівних та регулятивних начал, що закріплюють основні напрямки розвитку держави та юридичної діяльності на її території.

У найбільш загальному плані норми-дефініції – це норми, що закріплюють поняття того чи іншого явища. Розумінню норми-дефініції сприяє усвідомлення сутності такої категорії, як «поняття».

Узагальнюючи підходи, що містяться в науковій літературі, присвяченій філософії та методології науки, можна сказати що під категорією «поняття» розуміють мінімально-логічну форму уявлення знань. Із погляду логічного знання, «поняття» – це форма мислення, що містить сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки чи виділення будь-якого предмету (чи класу предметів). Розглядаючи «поняття» як форму мислення, варто вказати на те, що воно є відображенням явищ та предметів з боку їхніх суттєвих ознак. Як зазначено в літературі, «поняття» здатне відображати глибинний, сутнісний бік явища. Характерною рисою поняття є те, що за їх допомогою різні предмети, властивості й відносини відображаються в людській свідомості через їхні сутнісні ознаки. Дослідники звертають увагу на те, що поняття, будучи утвореним свідомістю індивіда, є результатом узагальнення предметів чи об'єктів певного класу, виділення його для предметів чи об'єктів цього класу в сукупності відмінних для них ознак. Також у літературі акцентується увага на важливості розрізнення таких категорій, як поняття та уявлення, що може виникнути в уяві людини під час роздумів про предмет чи під час сприйняття мови. Варто наголосити, що уявлення – це суто чуттєва складова свідомості індивіда. Поняття ж стосується суто когнітивного плану. Це означає, що не залежно від того, якими перцептивними

образами супроводжується поняття в індивідуальній свідомості, воно може бути висловлене, стати частиною суджень, бути піддане аргументованому звіту про свій зміст та має бути зрозумілим іншому учаснику мовної взаємодії [6, с. 3-6].

Аналіз наукової літератури дає можливість зазначити, що «дефініція» як категорія виступає засобом пізнання сутності того чи іншого явища, зокрема правового, ключем до праворозуміння, інструментарієм для філологічного та спеціально-юридичного способів тлумачення правових норм.

Враховуючи зазначене, можемо стверджувати, що нормами-дефініціями називаються такі, в яких об'єктивуються сутнісні ознаки та характеристика того чи іншого явища, що є важливим для юридичної діяльності. Це визначення дає можливість виділити таку мету прийняття норм-дефініцій, як формалізація правового спілкування суспільства.

Другою групою правових норм є норми-правила. До них належать регулятивні та охоронні норми [8, с. 246].

Приймаючи норми-правила, уповноважений державою орган встановлює можливі варіанти активності суб'єктів суспільних відносин, зокрема міру можливої, повинної та недопустимої поведінки. Норми-правила об'єктивуються в регулятивних нормах та охоронних нормах. Регулятивні норми, в свою чергу, можуть мати вигляд норми уповноваження, що закріплює за учасниками відносин, які регулюються, певні права й дозволяє їм вчиняти певні дії; зобов'язуючої норми, що встановлює певні обов'язки учасників відносин, які регулюються, і яка зобов'язує вчинити їх певні дії; норми, що містять заборону суб'єктам відносин, які регулюються вчинити певні дії.

Під охоронними нормами розуміють закріплені вид реакцій держави на поведінку суб'єктів суспільних відносин, яка вважається недопустимою та шкідливою для суспільства й держави. Охоронні норми передбачають можливість застосування до порушника засобів державного примусу.

Враховуючи зазначене, стверджуємо, що метою прийняття норм-правил є визначення переліку варіантів можливої, повинної та недопустимої поведінки учасників суспільних відносин.

Таким чином, встановивши мету прийняття норм права, ми можемо більш конкретно й предметно говорити про таку досліджувану нами ознаку нейтралізації норм права, як недосягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем.

Висновки. Уповноважений державою орган, приймаючи норми-правила, намагається встановити корисні для розвитку суспільства правила поведінки. Досліджувана нами ознака об'єктивується у прийнятті норм-правил що нечітко встановлюють правила поведінки або встановлюють такі, що є шкідливими для розвитку суспільства.

Приймаючи спеціалізовані норми, уповноважений державою орган намагається встановити фундаментальні основи розвитку суспільства. Досліджувана нами ознака об'єктивується в прийнятті норм що регулюють такі діяння: а) встановлюють напрямки розвитку держави, які суперечать загальним настроям у суспільстві; б) закріплюють керівні та регулятивні початки, які суперечать визначеним напрямкам розвитку держави й суспільства; в) не здійснюють чіткої формалізації правового спілкування в суспільстві.

Уважаємо, що проведене нами дослідження є лише початком у вивченні нейтралізації правових норм, проте вона дає можливість усвідомити шкідливість цього явища та виробити шляхи можливої протидії.

Література:

1. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред.: Прохоров А.М. Москва, Санкт-Петербург. 1997. 1456 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, Т.3. 1980. 555 с.
3. Захаров А.Л. Межотраслевые принципы права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара. 2003. 226 с.
4. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982. 287 с.
5. Советский энциклопедический словарь / Научно-редакционный совет: А.М. Прохоров (пред.) Москва, 1981. 1600 с.
6. Старинський М.В. Окремі теоретико-методологічні засади конструювання понять (дефініцій) у праві. Підприємство, господарство і право. 2011. № 10. С. 3-6.
7. Старинський М.В. Нейтралізація норм права. Науковий вісник ужгородського університету. Серія «Право», Випуск 45. Т. 1. 2017. С. 35-37.
8. Теория государства и права: Учебник / Под ред. Р.А. Ромашова. – СПб., 2005. 630 с.
9. Умаров Х.А. Метод принципов в научном познании. дисс. ... канд. филос. Наук. 09.00.02. 1992. 226 с.

Старинский Н. В. Недостижение нормой права результата, который запрограммирован законодателем, как результат нейтрализации нормы права

Аннотация. Статья посвящена исследованию такого признака нейтрализации норм права как недостижение нормой права результата, который запрограммирован законодателем. В ней исследуются особенности проявления недостижения нормой права результата нормами-правилами и специальными нормами.

Ключевые слова: норма права, нейтрализация нормы права, нормы-цели, нормы-правила, нормы-дефиниции, результат действия нормы.

Starynskyi M. Failure of a legal norm to achieve the result aspired for by its creator due to legal norm neutralization

Summary. The article deals with such a feature of legal norm neutralization as a failure to achieve the result aspired for by the creator of this norm. It studies the peculiar methods, with whose help specialized norms and rules of law detect the failure of the norm to achieve its intended result.

Key words: legal norm, legal norm neutralization, targeted norms, rules of law, definitive norms, result of norm action.